

Att undervisa om och lära ut svenskt uttal

Skåvsjöholm 23 augusti 2019

Brooder Jaakob, brooder Jaakob, soover duu? Soover duu?

Höör du innte kloockan, höör du innte kloockan?

Ding ding dong, ding ding dong

Att unnderviisa om och lära uut
svennskt uuttaal

Långt ljud = betoning!!!

Långa ljud förekommer alltså enbart i
betonade stavelser

Svenskan har s.k. *rörlig ordbetoning*, vilket betyder att man måste hitta stavelserna med de långa ljuden för att få ett korrekt uttal

Tröttsamt att lyssna på tal där långa ljud saknas, eftersom lyssnaren (med svenska öron) i sitt inre själv måste hitta de långa ljuden, det vill säga betoningarna

Om man som lärare känner sig osäker på var betoningen – alltså det långa ljudet – finns kommer här två knep: (tack Tomas Riad!)

”Sammansättningstestet”:

Sätt det sökta ordet sist i en sammansättning:
dagstidning förskola småpratar avtackar

I sammansättningar går ju tonen **upp** genom den betonade stavelsen (där det långa ljudet finns), alltså: tid- sko- pra- tack-

(Det är framförallt i ord med grav accent (accent 2) man kan känna sig osäker på var betoningen finns, eftersom den uppåtgående tonen som följer den första nedåtgående gärna uppfattas som betoning, då detta är ett allmänt sätt att manifesteras betoning i språk (som har betoning); det är alltså skillnad mellan *ansar* med en betoning (långt n) och *anser* med två betoningar (två långa ljud)!

”Roptestet”:

Ropa på:

Oskar!

Linnéa!

Fido!

(Inget fonologiskt hinder att ropa på annat än människor och djur):

Bordet!

Studierna!

Tidningen!

Dagstidningen!

Nyheterna!

Betoningsrytmiskt språk

Svenskan, liksom andra germanska språk såsom engelska och tyska brukar benämnas som "betoningsrytmiska språk", till skillnad från "stavelserytmsiska språk" som t.ex. spanska och franska.

Med betoningsrytmisk menas att de betonade stavelserna framträder med (mer eller mindre) jämna mellanrum i ett yttrande, och vi kan "offra" en betonad stavelse om det hindrar rytmen: "*Han gör fem ton om dan*" kan uttalas som "*Han gör femton om dan*". (Exemplet hämtat ur Kjellin: Svensk prosodi i praktiken)

Nåväl, vilka teoretiska kunskaper behöver då de studerande besitta *om* svenskt uttal?

”Basprosodisk analys” (tack Bosse Thorén!)

”Idag ska vi prata om svenskt uttal” Körläs minst 5 gånger, därefter:

1: Vilka ord betonas (innehåller långt ljud?)

2: Hur många stavelser finns i dessa betonade ord?

3: I vilken/vilka stavelse/r finns långt ljud?

4: Vilket ljud är långt, vokalen eller ev. följande konsonant?

5: Hur går tonen i den betonade stavelsen, upp eller ned?

Att ”tjata” om detta när man stöter på nya ord/fraser är ett sätt att medvetandegöra de studerande om principerna för svenskans prosodi.

Alltså, som studerande bör man känna till följande:

- I en mening betonas ord med viktig information ("informationsprincipen")
- --> adjektiv, substantiv, huvudverb, vissa adverb (dock inte satsadverb!) m.m., alltså ord tillhörande de "lexikala" ordklasserna: "Semantiskt tunga ord är även fonetiskt tunga"
- I dessa betonade ord finns en "stark", "tung" stavelse (i sammansatta ord finns två), som alltså innehåller ett långt ljud.
- Betoning kan förekomma endast i rot- och vissa avledningsmorfem, aldrig i böjningsmorfem (!), svenskan har alltså "rörlig" ordbetoning till skillnad mot språk med fast ordbetoning, såsom finska, franska, spanska, tjeckiska, polska etc.
- Det långa ljudet i betonad stavelse är *antingen* vokalen *eller* ev. följande konsonant: K+(V) eller K+V (tjatar/chattar).
- Genom betonad stavelse går tonen antingen upp eller ned.
- De långa betonade och korta obetonade ljuden samt tonförändring i de betonade är det som gör svenskan så "sjungande" och "gungande".

”Informationsprincipen” åsidosätts när det gäller fraser:

- *Svenska institutet/Dramatiska teatern/Gamla stan/Lasse Jonsson...*
  - *Börja jobba/Gå på kurs/Läsa svenska/Prata i telefon/Dansa tango...*
  - *Vill sova/Ska äta/Har städat/Behöver vila/Måste sluta...*
  - *Äta upp/Gå efter/Hälsa på/Hänga kvar/Läsa ut/Börja om...*
-
- Här har vi exempel på ”konnektiv betoning”, alltså att vi betonar sista ordet i frasen, oavsett hur ”informationsrikt” första ordet är. Detta för att visa att de olika delarna bildar en enhet, har tillsammans en en betydelse

Hur befästa dessa kunskaper *om* svenskt uttal hos de studerande?

- Ställ frågor/kommentera när nya ord/fraser studeras:
- *”Vilket ljud är långt i ordet, vokalen eller konsonanten?”*
- *”Jag hörde inget långt ljud, kan du upprepa?”*
- *”Vilka ord tycker ni ska betonas i meningen?”* *”Varför?”*
- *”Om du gör det långa ljudet ännu längre så låter det jättebra!”*

De långa ljuden kan inte bli *för* långa; långa ljud låter vackert i svenska öron:

Jaaa!, Näää!, Jahaaa?, Jasså? Vad fiiint! Vad kuuul! Vad braaa!

- Eftersom de långa ljuden förekommer endast i betonade stavelser kan det vara pedagogiskt motiverat att "skala ner" prosodin till att fokusera på de långa ljuden, att hitta dessa.
- Tonförändringen behöver inte explicit förklaras då den inte har någon betydelse för förståelsen; i 99% av fallen förstår man ordet utifrån kontexten, alltså om man talar om isvaken eller om att vara vaken...
- (Men frågar någon vaken student kan det ju vara bra att känna till accenterna, och nämna att det finns två, en uppåt- och en nedåtgående.)

Hur hitta det långa ljudet i text? Vokaler dubbeltecknas ju inte.
Några tips:

- Om vokalen inte följs av konsonant i betonad stavelse är vokalen lång:

Ha

- Om en n konsonant följer vokalen är vokalen lång:

Hat (Undantag: *hem*, *kom*, *han*, *den* etc.)

- Om vokalen följs av dubbeltecknad konsonant är konsonantljudet långt:

Hatt

- Om vokalen följs av två olika konsonanter i samma (rot-)morfem är den första konsonanten lång (och således vokalen kort):

(En) /läst/

- Om den andra konsonanten efter vokalen är ett böjningsmorfem är vokalen lång (och således följande konsonant kort):

(Har) läs/t

(malt-malt, fint-fint etc)

(Forts.) att hitta det långa ljudet:

- Vokaler som föregår retroflexerna/supradentalerna beter sig som följer:

Vokalen före *tonande retroflex/supradental* är alltid lång (alltså är /d/, /n/ och /l/ alltid korta:

bord, barn, sorl

- De tonlösa retroflexerna/supradentalerna kan vara såväl långa som korta, dvs föregås av lång eller kort vokal:

fars – (en) fars mört – (en) mört

Också bra att känna till är:

- /j/ är alltid långt i betonade ord (och föregående *vokal således kort!*):

Oj, hej, aj, koja, hejduk, kavaj etc.

- Samma sak med /ŋ/:

Uŋ, kringla, uŋ, luŋa, luŋna etc.

Hur lära ut och träna?

- Om vokalerna:

Träna kardinalvokalerna genom ramsan *iii – eee – äää – a / ooo – ååå – å – aaa*

(Körläs och/eller sjung!)

De främre rundade (*y – u – ö – ö(+r)*) kan tränas t.ex. så här:

- **Y**: utgå från *i*, behåll tungan i denna position och runda läpparna (utåt): *i – y i – y...*
(Observera skillnaden mellan svenskans **y** och ex.vis franskans och tyskans)...
- **Ö**: som ovan, men utgå från *e*: *e – ö e – ö e – ö...*
- (Långt) **U**: Forma läpparna som när du visslar en hög ton (låg ton = *o*)
- **Ö(+r)**: Utgå från *ä(+r)*, runda läpparna (utåt)
- (Kort) **u**: är ett (inrundat) schwa!

Lite mer om vokalerna

- Uttalet av vokalljuden är viktigast i de betonade stavelserna:

universitetsdjursjukhuset

Och vissa vokaler kan reduceras kraftigt i obetonad stavelse:

redo – motorer / bevis – möte ....

Rekommendation:

Träna de enskilda ljuden (såväl vokaler som konsonanter) i fraser och meningar med talspråkligt uttal! *Hur vi stavar är ofta ett resultat av tillfälligheter – talspråket var först! ("Det var kul att ses!" ---> "De va kuuul å sees!")*

En reflektion angående vokalerna:

- Hur ska vi som lärare ställa oss till de ”nya” ö:na som har spridit sig från Norrköping upp till huvudstadsregionen och även vidare?
- *öga = öra*
- Och de ”skorrande” i:na, som inte längre finns bara i Närke, Lidingö, Lysekil och Hälsingland etc?
- Samma sak med ä: *här* och *häl* uttalas idag ofta med samma vokalljud.
- Tiden får väl utvisa om de definitivt kommer att tränga in i språket eller om det är något övergående.

Konsonantljuden: några vanliga svårigheter:

- Bland sibilanterna kan det vara svårt att få till skillnaden mellan följande:

- /s/ - /ç/ - /h/ ...

i ord som *fars* – *tjock* - *chock*

Tips:

- /s/ är ett tonlöst frikativt /r/: [z] ...

...så det kan fås genom att man utgår från ett frikativt tungspets- r och därefter ”kopplar bort” tonen: *farfars*

- /ç/ är ett tonlöst /j/: *jo* – *tjo* / *ljuga* – *tjuga* Utgå alltså från /j/ och avtona det!

- /h/ uttalas genom en luftström (kraftig - annars blir det lätt ett /h/!) med *rundade* läppar (och tungryggen har samma position som vid /g/ och /k/ (*gul* – *skjul*) fast inte pressad mot gommen och utan konsonantljud i halsen...

Att öva uttal i klassrummet: **körläsning!**

- Låt uttalsträningen utgöra en integrerad, naturlig del av språkundervisningen:
- *Körläs* nya ord och fraser som dyker upp: som nämnts ovan, placera det nya ordet i en fras där det naturligt hör hemma, läs 5-10 gånger tillsammans efter att läraren uttalat frasen 3 gånger. Kan användas redan första lektionen: "Nu studerar vi svennska".
- När man hunnit längre i t.ex. grammatiken: använd grammatikövningarna till körläsning: Igår var jag sjuk, så jag kunde inte jobba (x5) / Igår var jag så sjuk att jag inte kunde jobba. (x5)
- *(Är ett sätt att auditivt nöta in konjunktioner, subjunktioner och, inte minst satsadverbialets plats i huvud- resp. bisats, samt att detta är obetonat.)*
- Fördelen med körläsning är att summan av rösterna ger ett perfekt resultat! Som deltagare kan man "gömma sig" i mängden, man blir modigare, mer hämningslös...

Diktamen!

- *Diktamen* är ett utmärkt sätt att uppmärksamma (såväl höra som se!) skillnader och likheter mellan tal- och skriftspråk, naturligtvis förutsatt att man använder ett naturligt talspråkligt uttal, med vanliga reduktioner när man hunnit en bit på kursen; då man t.ex. behöver använda sina morfologiska kunskaper för att fylla i sådant som reduceras.
- (Att exempelvis presentera första konjugationen som enbart bestående av infinitivformen är ju onödigt innan man behärskar de skrivna formerna...)

När man som lärare känner så här...

...tänk då på att:

- För att få till ett bra uttal, alltså ett uttal som är lätt för lyssnaren att uppfatta, förutsätts motivation hos den studerande, att man vågar att så att säga rucka på sin identitet, vilken ju språkprosodin är en viktig del av.
- Därför är det viktigt att uttalsträningen kommer in från allra första början, innan studeranden hinner etablera ett "felaktigt" uttal, d.v.s. ett uttal som inte är "lyssnarvänligt" (tack igen Olle Kjellin).
- Om man som lärare tycker att resultat uteblir kan man tänka på att den studerande i alla fall har fått bekanta sig med nya munrörelser och kanske aktiverat nya delar av talorganet, och därigenom lagt en grund till att kunna få till ett bra uttal, den dag vederbörande känner sig motiverad...

Takkk för viisat intresse!

`stefan.axelson@nordiska.uu.se`